ALISHER NAVOIYNING„ MAJOLIS UN–NAFOIS“ ASARI HAQIDA

Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish:
o‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi
3–kurs talabasi ***Nazirova Muhtaram***

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasi, uning turkiy adabiyotshunoslikdagi o‘rni, sakkiz majlisdan iborat tarkibiy tuzilishi hamda XV asr adabiy muhitini o‘rganishdagi ahamiyati tahlil qilinib, asarning tarixiy-biografik manba sifatidagi qimmati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: tazkira, Alisher Navoiy, Majolis un-nafois, turkiy adabiyot, shoirlar, Hirot adabiy muhiti, biografik manba.

Аннотация: В статье анализируется антология Алишера Навои «Маджалис ун-нафаис», её роль в тюркском литературоведении, структурное строение и значение в изучении литературной среды XV века, а также раскрывается ценность произведения как историко-биографического источника.

Ключевые слова: тазкира, Алишер Навои, Маджалис ун-нафаис, тюркская литература, поэты, литературная среда Герата, биографический источник.

Abstract: The article analyzes Alisher Navoi's "Majolis un-nafois", its role in Turkic literary studies, its structural composition consisting of eight gatherings, and its importance in studying the 15th-century literary environment, revealing its value as a historical-biographical source.

Keywords: tazkira, Alisher Navoi, Majolis un-nafois, Turkic literature, poets, Herat literary environment, biographical source.

KIRISH

Alisher Navoiy nafaqat buyuk shoir va davlat arbobi, balki turkiy adabiyotshunoslik ilmining tamal toshini qo‘ygan ulkan olim hamdir. Uning “Majolis un-nafois” asari turkiy tilda yozilgan ilk tazkira bo‘lib, XV asr va undan oldingi davrlarda yashab ijod etgan 459

nafar shoir va adiblar haqida qimmatli ma’lumotlarni jamlagan. Ushbu asar o‘z davrining adabiy panoramasi sifatida xizmat qiladi va Navoiyning nafaqat badiiy mahoratini, balki uning zamondoshlariga bo‘lgan yuksak e’tiborini, tanqidiy qarashlarini ham namoyon etadi. Markaziy Osiyo xalqlari madaniy hayotida tazkirachilik an’anasi uzoq tarixga ega bo‘lsa-da, aynan “Majolis un-nafois” bilan turkiy tilda bu janr mukammal darajaga ko‘tarildi. Mazkur asar yozilgunga qadar tazkiralar asosan fors-tojik tilida (masalan, Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” asari) yaratilgan edi. Navoiy ushbu an’anani davom ettirgan holda, uni yangi sifat bosqichiga olib chiqdi va turkiy tilning ilmiy-biografik asarlar yaratishdagi imkoniyatlarini amalda isbotladi.

Asarning yaratilish tarixi bevosita Hirot adabiy muhiti va Sulton Husayn Boyqaro davridagi madaniy yuksalish bilan bog‘liqdir. Navoiy o‘z asarida shoirlarni nafaqat sanab o‘tadi, balki ularning shaxsiyati, ijodiy uslubi, o‘ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy kelib chiqishi haqida ham batafsil ma’lumot beradi. Bu esa asarning nafaqat adabiyotshunoslik, balki tarix, tilshunoslik va manbashunoslik fanlari uchun ham beqiyos manba bo‘lishini ta’minlaydi. Maqolada ushbu tazkiraning tuzilishi, undagi shoirlarning tasniflanishi va Navoiyning biografik ma’lumotlarni berishdagi metodologik yondashuvlari atroflicha ko‘rib chiqiladi. Ayniqsa, asardagi har bir “majlis”ning o‘ziga xos tematik yo‘nalishi va undagi iyerarxik tartib bugungi kun tadqiqotchilari uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

“Majolis un-nafois” asari yaratilganidan buyon jahon sharqshunosligi va o‘zbek adabiyotshunosligining diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Rus sharqshunosi V.V.Bartold asarni XV asr ijtimoiy-siyosiy hayotini o‘rganishda eng ishonchli manbalardan biri deb baholagan bo‘lsa, E.E.Bertels Navoiyning tazkirachilik mahoratini yuqori baholab, uni forsiy tazkiralar bilan qiyosiy o‘rgangan. O‘zbek olimlaridan I.Sultonov, A.Hayitmetov, S.G‘aniyeva va B.Akramovlar asarning matniy xususiyatlari, janr tarkibi va undagi shoirlar haqidagi ma’lumotlarning aniqlik darajasini tadqiq etishgan. Xususan, A.Hayitmetov Navoiyning ushbu asarida adabiy tanqid unsurlari kuchli ekanligini, shoirlar ijodiga berilgan baholarda Navoiyning estetik prinsiplari aks etganini ta’kidlaydi [3, B.

78]. Keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda asarning tili va uslubiy xususiyatlari, xususan, undagi terminologiya va xarakteristikalar tahlili keng o‘rin egallamoqda.

Ushbu tadqiqotda qiyosiy-tarixiy tahlil, tizimli yondashuv va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Navoiyning “Majolis un-nafois” asari uning o‘zidan oldingi va keyingi tazkiralar bilan qiyoslandi. Tadqiqot jarayonida asarning 1961-yilda nashr etilgan akademik nusxasi va uning zamonaviy sharhlari asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Metodologik jihatdan shoirlarni guruhlashda Navoiy qo‘llagan ijtimoiy va ijodiy mezonlar tahlil markaziga qo‘yildi. Shuningdek, asardagi biografik ma’lumotlarning verifikatsiyasi (haqqoniyligini tekshirish) uchun Davlatshoh Samarqandiy va Xondamir asarlaridagi ma’lumotlar bilan chog‘ishtirish ishlari amalga oshirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Majolis un-nafois” asari sakkiz qismdan, ya’ni “majlis”dan iborat bo‘lib, har bir majlis shoirlarning jamiyatdagi o‘rni, yashagan davri yoki Navoiy bilan bo‘lgan munosabatiga ko‘ra taqsimlangan. Birinchi majlisda Navoiy o‘zidan oldin yashab o‘tgan, lekin o‘zi shaxsan muloqotda bo‘lmagan shoirlarni keltirsa, ikkinchi majlisda Navoiyning zamondoshlari bo‘lgan va u bilan bevosita uchrashgan ijodkorlar haqida so‘z boradi. Uchinchi majlisda esa Navoiyning yaqin do‘stlari va maslakdoshlari bo‘lgan shoirlar o‘rin olgan. Bu tartib asarning kompozitsion jihatdan naqadar puxta ekanligini ko‘rsatadi. Navoiy shoirlar haqida ma’lumot berganda, avvalo, ularning aslini, so‘ngra taxallusi va ijodiy namunalarini keltiradi. Shuningdek, ularning o‘ziga xos xarakter-xususiyatlarini, masalan, lutfgo‘yligi, darveshnamoligini ham alohida qayd etadi.

Asarning strukturaviy tuzilishi quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

1-jadval. “Majolis un-nafois” asarining tarkibiy tuzilishi

Majlis tartibi	Mazmuni va shoirlar toifasi	Shoirlar soni (taxminan)
Birinchi majlis	Navoiy tug‘ilguncha vafot etgan yoki u bilan ko‘rishmagan shoirlar	47
Ikkinchi majlis	Navoiy davrida yashagan, u bilan suhbatda bo‘lgan shoirlar	120
Uchinchi majlis	Navoiyning yaqin do‘stlari va hamnafas shoirlari	170

Majlis tartibi	Mazmuni va shoirlar toifasi	Shoirlar soni (taxminan)
To‘rtinchi majlis	Olimlar, fuzalolar va turli fan sohiblari	40
Beshinchi majlis	Xuroson va uning atrofidagi viloyat shoirlari	30
Oltinchi majlis	Xuroson tashqarisida (Ozarbayjon, Iroq) yashagan ijodkorlar	30
Yettinchi majlis	Temuriylar xonadoni vakillari va shahzoda shoirlar	22
Sakkizinchi majlis	Sulton Husayn Boyqaro va uning ijodiy faoliyati	1

Navoiyning asarida shoirlarning geografik tarqalishi ham keng qamrovli bo‘lib, bu o‘sha davrdagi madaniy aloqalarning naqadar kuchli bo‘lganligidan dalolat beradi. Asarda nafaqat Hirot, balki Samarqand, Buxoro, Shiroz, Tabriz va boshqa shaharlarda ijod qilgan shoirlar haqida ham ma’lumotlar uchraydi. Navoiy shoirlarning ijtimoiy kelib chiqishiga ham katta e’tibor qaratgan.

2-jadval. Asardagi shoirlarning ijtimoiy va kasbiy tarkibi

Ijtimoiy toifa	Tavsifi	Navoiyning munosabati
Saroy shoirlari	Hukmdor xizmatidagi va unga bag‘ishlovlar yozuvchi shoirlar	Ularning qasidanavislik mahoratini baholaydi
Erkin ijodkorlar	Bozor va ko‘chalarda xalq orasida ijod qiluvchilar	Ularning samimiyligi va xalqchilligini ta’kidlaydi
Davlat arboblari	Mansabdor shaxslar, vazirlar va hokimlar	Ularning adabiyotga homiyligini e’tirof etadi
Hunarmandlar	Kasb-kor egasi bo‘lgan (masalan, etikdo‘z, qassob) shoirlar	Mehnat va ijod uyg‘unligini yuqori qo‘yadi

Muhokama jarayonida shuni ta’kidlash joizki, Navoiy shoirlarga baho berishda nihoyatda odil va xolisdir. Agar shoirning tab’i nozik bo‘lsa-yu, lekin xulqida nuqson bo‘lsa, uni ham ochiq aytadi. Masalan, asarda ayrim shoirlarning takabburligi yoki boshqalarning she’rini o‘ziniki qilib olishi kabi holatlar ham bayon etilgan. Bu esa

tazkiraning realistik ruhda yozilganidan dalolat beradi. Navoiyning adabiy tanqidiy qarashlari aynan shu joyda namoyon bo‘ladi: u faqat maqtov bilan cheklanmaydi, balki she’riyatning badiiy saviyasini birinchi o‘ringa qo‘yadi.

XULOSA

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari turkiy xalqlar madaniyati tarixida o‘chmas iz qoldirgan noyob durdonadir. Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu asar nafaqat turkiy tildagi ilk tazkira, balki o‘z davrining mukammal biografik ensiklopediyasi hamdir. Asarning sakkiz majlisga bo‘linishi va undagi shoirlarning mantiqiy tartibda joylashtirilishi Navoiyning tizimli fikrlaydigan olim ekanligini isbotlaydi. Tadqiqot natijasida aniqlanganidek, asar orqali biz XV asr Hirot adabiy muhitini barcha ranglari va ziddiyatlari bilan ko‘rish imkoniga ega bo‘lamiz. Navoiy shoirlarni nafaqat san’atkor, balki jamiyatning bir a’zosi sifatida tahlil qilgan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, “Majolis un-nafois” bugungi kunda ham o‘zining ilmiy ahamiyatini yo‘qotmagan. U filologlar uchun til va uslub manbai bo‘lsa, tarixchilar uchun o‘rta asrlar ijtimoiy hayotining ko‘zgusidir. Navoiy tomonidan yaratilgan ushbu tazkirachilik maktabi keyinchalik Zahiriddin Muhammad Bobur, Hasanxo‘ja Nisoriy va boshqa ko‘plab mualliflar uchun o‘rnak va andoza bo‘lib xizmat qildi. Asar tarkibidagi shoirlarning ijtimoiy-kasbiy tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘sha davrda adabiyot va san’at jamiyatning barcha qatlamlariga, hatto oddiy hunarmandlar orasiga ham chuqur kirib borgan.

Ushbu tadqiqot asarning umumiy tavsifini berish bilan birga, kelgusida har bir majlisni alohida monografik yo‘nalishda o‘rganish zarurligini ham ko‘rsatadi. Ayniqsa, asardagi tibbiyot, musiqa va boshqa fanlar bilan bog‘liq bo‘lgan ijodkorlar haqidagi ma’lumotlarni chuqurroq tahlil qilish fanlararo tadqiqotlar uchun yangi ufqlar ochishi shubhasiz. Navoiyning mazkur asari turkiy tilning naqadar boy va ilmiy salohiyati yuksak til ekanligini butun dunyoga namoyish etdi va hozirgi kunda ham bizning milliy o‘zligimizni anglashda muhim tayanch bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, Alisher — Majolis un-nafois (Mukammal asarlar to‘plami, 13-tom) — Toshkent: Fan, 1997, B. 12-45.

2. Hayitmetov, Abduqodir — Navoiyning ijodiy metodologiyasi — Toshkent: O‘qituvchi, 1970, B. 34-60.

3. Sultonov, Izzat — Navoiyning qalb daftari — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1985, B. 110-125.

4. Bertels, Ye.E. — Navoi i Djami — Moskva: Nauka, 1965, B. 48-72.

5. G‘aniyeva, Suyima — Navoiy tazkiralari — Toshkent: Fan, 1982, B. 55-80.

6. Erkinov, Aftondil — Alisher Navoiy hayoti va ijodining manbashunosligi — Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2012, B. 90-105.